

Giuseppe Grosso, *Schemi giuridici e società nella storia del diritto privato romano*, Torino 1970, 434 stran

Jakkoli se tomu název díla nezdá nasvědčovat, jde o universitní kurs pro pokročilé posluchače práv, což samo o sobě dokládá, do jaké hloubky se římské právo studuje na italských universitách.

První kapitola probírá prvky a termíny obecného rázu, vůdčí zásady, vývojové tendence a hlavní kategorie řp, další kapitoly jsou již speciální: druhá se zabývá postavením otce rodiny a vlastnictvím, třetí pojednává o věcných právech k cizím věcem, čtvrtá se soustřeďuje na obligace vcelku a pátá sleduje jednotlivé obligační smlouvy.

Na tomto širokém historickoprávním podkladě rozvíjí autor svůj záměr prozkoumat vnitřní souvislosti právních zásad a právních institutů a jejich závislost na sociálních a ekonomických základech. K tomu si vybral obsahově práva věcná a obligační, časově celé rozsáhlé údobí od samých počátků archaického řp až po vyspělou klasickou právní vědu. Přitom ve shodě s panující naukou spatřuje v přeměně života římské společnosti po druhé punské válce větší "kvalitativní skok" než v přechodu od republiky k principátu. Řp považuje za "jednu z nejvelkolepějších a nejcelistvějších právnických zkušeností v dějinách lidstva, která měla dokonce ve svém dalším vývoji druhý život, i v naší době stále ještě významný, neboť historicky vzato k řp patří vše, co z něho bylo v různých dobách čerpáno".

Z velikého myšlenkového bohatství zpracované látky mohu zde ovšem předložit jen zcela omezený výběr, který má ukázat pracovní metodu autora, několik ukázek jeho argumentace a výsledků i celkové hodnocení jeho díla.

Autor nepřistupuje k této problematice poprvé, ba je možno říci, že se jí soustavně zabývá již dlouhá desetiletí a vrací se k ní stále znovu s novými argumenty a hlubšími záběry. Svědectvím tohoto jeho úsilí jsou jeho dřívější práce, které (nehledě ani na jeho ostatní učebnice) se mezitím dočkaly i několikanásobného vydání (*Lezioni di storia del diritto romano*, 5.vyd., Torino 1965; *Premesse generali al corso di d.r.*, 4.vyd., T. 1960; *Problemi generali del diritto attraverso il d.r.*, 2.vyd., T. 1967).

* * *

Vychází z jevu, který považuje za obecný a charakteristický pro dějiny řp: na jedné straně neměnnost některých základních předpokladů,

prvotních strukturálních schémat a zásad, této struktury vlastních, a na druhé straně mocná průbojná síla, snažící se vpravit do těchto schémat - při zachování jejich potencionálně logických možností - bohatou skutečnost života; za tohoto procesu někdy i právní schémata nutně měnila svůj obsah i svou fyziognomii.

Obrovské společenské a hospodářské proměny od 3. století př.n.l. (zejm. citelné oslabení drobných zemědělců, vznik latifundií, rostoucí masa zahálčivého městského obyvatelstva, žijícího z politických úplatků, velké obchodní transakce v provinciích, utváření obrovských majetků, příliv otroků a jejich vykořisťování v průmyslu a zemědělství, množství propuštěnců, měnící složení italského obyvatelstva, upevnění společenských tříd, zvláště jezdců, společenské rozpory, přeměna armády a krize státu-obce) značně obohatily právní schémata, zvláště v průběhu práva prétorického. Z řešení jednotlivých problémů vyniká zde vzorné pojednání o principu pekuniárního konfiskátu, v němž autor nově a zdařile osvětluje podle hospodářského vývoje vznik a další osudy této osobité zásady. Rovněž zaujme jeho pojetí, že pluralita ř. právních řádů (*ius civile*, *ius gentium*, *ius honorarium*, *ius peregrinorum* aj.) a "dialogy" mezi právně-technickými strukturami a hospodářsko-sociálními činiteli velmi podnítily rozvoj řp.

Ve druhé kapitole jsou nejdůležitější partie věnované vlastnictví, zvláště k půdě a jmenovitě k půdě provinční, dále rozdílu mezi vlastnictvím *ex iure Quiritium* a *in bonis habere*, vlastnictví cizinců, spoluvlastnictví a mezím vlastnického práva.

K pochybnostem o tom, který termín označoval vlastně jednotnou moc římského *paterfamilias*, věnuje autor celý bod výkladu ř. názvosloví a ukazuje přitom, jak se obsah pojmů jako *manus*, *potestas*, *dominium*, *proprietas*, *meum esse*, a poté i *res mancipi*, *mancipium*, *mancipatio* aj. vyvíjel, zpravidla do více významů, jejichž obsah se měnil v závislosti na vývoji ř. společnosti.

Pro autorův záměr se znamenitě hodí celá přebohatá problematika, která se váže na *ager publicus*, jedno z ústředních temat řp vůbec. Ze základního protikladu mezi *ager privatus* a *ager (publicus) occupatorius* se za mohutného rozmachu ř. státu vyvíjely formy další hned v několika směrech, nejen speciální formy jako *ager viasilis vicinis*, *ager censorius*, *ager quaestorius*, *ager privatus vectigalisque*, nýbrž i formy souvisící s modifikací ústavů starších jako *assignatio*, *venditio quaestoria*, *locatio censoria*, *ius vectigalis*, především pak sám pojem držby, *possessio*. Všem těmto pojmům a termínům byla společná naprostá konkrétnost, hledání a vystihování vhodné formy pro nové skutečnosti a v další fázi sjednocující a zjednodušující proces, který vedl nakonec až k jednotnému schématu ř. soukromého vlastnictví.

Třetí kapitola se zamýšlí zejména nad vývojem ř. služebností, které mají pradávno kořeny a odvozují se od starobylého pojetí, kdy byly součástí daného pozemku - tomu nasvědčují i termíny iter, actus, via, aquaeductus, které označují jak předmět (pěší cestu, průhon atd.), tak i právo užívat tohoto předmětu, i samo zařazení těchto služebností mezi res mancipi. Toto pojetí vedlo k právní konstrukci dvojí náležitosti, "solidárního" souběhu dvou mocí, totiž vlastníků obou pozemků, z nichž jeden mohl např. o cestě právem tvrdit, že vede k jeho pozemku, kdežto druhý, že vede přes jeho pozemek; oba tedy oprávněně tvrdili své "meum esse", jež je vedoucí kontinuální osou tohoto schématu (nejde ovšem o druh spoluvlastnictví).

Jakmile se však původní jednotná moc patris familias začala drobit a stále výrazněji vystupoval moment ekonomický, došlo i zde k diferenciaci, oddělilo se individuální vlastnické právo a vedle něho právo, která je omezovala, stlačovala v záporném smyslu, totiž jednotlivé služebnosti.

Poněkud odchylný vývoj měly domovní služebnosti, kde důležitým mezníkem byl galský požár 367 př.n.l., po němž nastal prudký příliv obyvatelstva do Říma a překotný růst města, stavby o více podlažích těsně vedle sebe a s tím spojené problémy zdi, výčnělků, vzduchu, světla apod. I zde je však charakteristické, že přes veškerou mnohotvárnost a dlouho trvající vývoj nevznikla jednotná obecná a abstraktní kategorie služebností, třebaže k ní scházel už jen krůček. I tak se však ř. schéma služebností projevilo jako dostatečně nosné pro pozdější, zejména obecné právo (protichůdné kategorie servitutes personarum a servitutes praediorum jsou plodem až byzantské vědy).

Osobitě se rozvíjel i ususfructus, ústav typicky římský a zároveň jeden z nejvděčnějších předmětů pro studium právních struktur a jejich materiálního základu. Uplatnil se široce v oblasti testamentů jakožto alimentární opatření pro vdovu, přičemž šlo hlavně o to, jak sladit formální právní konstrukci s hodnocením ekonomické podstaty: Římané nesáhli ani k formě vlastnictví na čas, nýbrž vytvořili vedle vlastnictví zvláštní právo, které na určitou dobu a v zájmu určité osoby odčerpalo jeho ekonomický obsah. Toto schéma rozpracovali s takovou dovedností, že vydrželo i v moderní době a vedle vlastnictví ad tempus.

V pozadí celého tohoto vývoje stál ovšem rozmach ř. "kapitalistické" společnosti, hromadění bohatství, latifundie, velkopodniky, vrhání kapitálů do stavebních spekulací, využívání otroků v podnikání všeho druhu apod. Právní schémata se stala vhodným nástrojem pro dosahování těchto cílů - a právě v oblasti věcných práv byla přímo vzorem právní schematicke základních lidských potřeb vůbec.

V provinciích byla věcná práva velmi komplikovaná zásadním pojetím

provinční půdy jakožto majetku státu a nezbytným dvojím pohledem, Římanů i provinciálů (ani ten nebylo možno zcela zanedbávat). Proto zde bylo nutno sáhnout ke speciálním a smíšeným formám jako byly např. *pactiones et stipulationes*, *possessio* vel *ususfructus*, *ius in agro vectigali*.

Historické osudy ř. obligací, které jsou obsahem čtvrté kapitoly a které charakterizuje právě závazek obtíženého k nějakému plnění (*iuris vinculum*) sleduje autor jen poměrně stručně, snad též proto, že obdobný výklad nechybí v žádné učebnici řp. Z nesmírného bohatství forem tohoto úseku vyzdvihuje především protichůdnou polarizaci závazku a očekávaného plnění, která je odrazem dvou historických epoch: archaické a převážně zemědělské společnosti, v níž jako podstatný vynikal dlužníkův závazek a jeho osobní vázanost, a rozvinuté společnosti císařského Říma s velmi vyspělým obchodem, pro níž byl podstatný úvěr a očekávané plnění, které právě obligace pojišťovala. V tomto rámci se pak srážela právní schémata s hospodářským a sociálním životem společnosti: právní instituty se vyvíjely a měnily, a to především ve dvou směrech: co do půjčky peněz (kterou v archaické době provázel slavnostní akt: *nexum*) a zásahů ručitelů (*vades*, *vindex*, *praedes litis et vindictiarum* aj.). Přitom jako charakteristické vytyčuje autor formální ohnisko civilní obligace této fáze, jímž byl technický a syntetizující termín "*oportere*", který velmi jemně vystihoval povinnost dlužníkovu.

Problematika ř. obligací, která se zde projevuje v obecné rovině a v hrubých vývojových rysech, nabývá konkrétní a výrazné podoby v poslední kapitole věnované speciálním smlouvám. Při tomto bližším pohledu se ukáže, že každá z nich má svou bohatou právněhistorickou minulost, v níž vždy velmi silně vynikají momenty hospodářské a sociální jako hned při *mutuo* otázka úroků (je zajímavé, že dodnes nelze bezpečně říci, zda základní úroková míra podle zákona XII desek byla 12% či 100%).

V oblasti velkoobchodu a velkých finančních operací pochopitelně nestačily dosavadní starobylé formy a tu Římané neváhali ani převzít praktickou pro ně partii z námořního práva rhodského, ale přetvořili ji podle svého a zasadili do rámce běžného jim schématu *locatio-conductio*.

K samotné stipulaci, které ř. právníci pro její neobyčejný praktický význam věnovali mimořádnou pozornost a kde se teprve při vědeckém zpracování objevuje obrovská složitost této látky s mnoha odstíny, uvádí autor některé charakteristické rysy: pomocí tohoto schématu se v Římě prosazovala smluvní svoboda a v jeho rámci ř. právníci vypracovali náležitosti obligačního plnění. Stipulace jakožto ústav *iuris gentium* byla přístupná i *peregrinům* a umožňovala rozsáhlé mezinárodní obchodní a finanční operace; přitom školské příklady výminek jako třeba "*si Alexandriam non ieris*" nebo zejména "*si navis ex Asia venerit*"

zároveň dokládají světovost ř. obchodu té doby. Na řadu zde přichází - v souvislosti s širokým používáním řecké syngrafy - též známý skandál s lichvářskou půjčkou Salamině od nastrčených osob M. Iunia Bruta (opěvovaného mimořádně jako "symbol" ř. svobody).

Zvláštní důraz přikládá autor konsensuálním kontraktům, v nichž spatřuje ohnisko iuris gentium, v němž se nejvýrazněji projevuje tvůrčí duch ř. právní mentality v době nejhlubších proměn společnosti ve smyslu merkantilistickém. Římané tyto mimořádně důležité figury své doby - emptio-venditio, locatio-conductio, mandatum, societas - rozpracovali tak důkladně, až se dobrali základního prvku konsensu, který už dále nebylo možno dělit a na něj redukovali pramen obligace. Tak vytvořili velmi jednoduchá a snadno použitelná schémata, jež abstraktizovala to nejpodstatnější z konkrétní hospodářské a společenské situace. Odtud není divu, že jejich výtvořiny považovali stoupenci přirozenoprávní školy za výron přirozeného práva.

To vše platí zvýšenou měrou o nejdůležitější figuru z nich, totiž o kupní smlouvu, jejíž dějiny jsou zvláště bohaté a v nichž Římané po velmi složitém vývoji dospěli nakonec k řešení zcela původnímu dokonale vyhovujícímu potřebám obchodu v celé Ř. říši (zatímco např. Řekové, kteří neměli nezbytný k tomu vědecký a tvůrčí zájem, se nikdy nedostali přes pouhý prodej za hotové). Pro řp. nazírání je charakteristické, že Římané vždycky trvali na typických kauzách konsensuálních kontraktů, majíce ovšem po ruce pro všechny ostatní a nejrůznější kauzy obecnou formu stipulace.

Na závěr kurzu autor správně připomíná, že tato látka je nevyčerpatelem zdrojem specifických problémů jednotlivých právních institutů, z něhož však i vybrané body dávají dostatečný obraz o tom, jak Římané řešili základní vztahy mezi potřebami společnosti a právními schématy. Jím se celá tato problematika (právnických forem a ekonomicko-sociálního obsahu, právní tradicionalismus a společenské přizpůsobení, logická prostota schématu a složitost právních a sociálních institucí, právní schémata a politické cíle apod.) jevila vždy v konkrétní historické podobě. Řešení, které nacházeli, muselo plně odpovídat požadavkům společnosti té které doby a přitom neslo charakteristickou pečť jejich tvorby.

* * *

Autor svou látku (úsek, který si ke svému rozboru zvolil, je natolik významný a názorný, že dostatečně reprezentuje řp vcelku) dokonale zvládl a odtud pramení i jeho suverenní jistota výkladu ve všech směrech. Jde zde vlastně o jakýsi rozbor řp zevnitř, o pohled z odrazu

skutečnosti na skutečnost samu, na vyšší právní rovině o problémy teorie státu a práva. Zejména třeba ocenit, že se autor vyhýbá všem formalistickým pojetím a klade zvláštní důraz na pružnost, jakou si Římané zachovávali při řešení nových a začasné velmi složitých problémů.

Ze svého hlediska splnil beze zbytku svůj záměr a byl by patrně ochoten diskutovat jen o některých svých specifických pojetích nebo o intenzitě jím uváděných vlivů a závislostí. Z našeho hlediska je ovšem jeho pohled, i při veškeré šíři záběru, v některých směrech přece jen třídně omezený.

Není pochopitelně úkolem recenzenta vytýkat kterémukoli autoru jeho filosofické východisko nebo světový názor (např. že není marxistou), nýbrž - v rámci celkového hodnocení - zjišťovat v jeho díle objektivní nedostatky, popř. hledat též jejich příčinu. V daném případě - nehledě na sloh, který často postrádá oně lehkosti a průzračnosti, na jakou jsme zvyklí u italských autorů - vyplývají jediné nedostatky tohoto díla, podle mého názoru, právě z autorova nemarxistického pojetí práva, které mu zabránilo "dotáhnout" znamenitě koncipované dílo až do konce.

Tak už sama základní myšlenka díla - konfrontace právních schémat se skutečností, především hospodářskou (už toto pojetí zřejmě dokazuje vliv marxistické romanistiky na r. buržoazní) - je jistě plodná, ale skrývá v sobě nebezpečí ideologického rázu, jemuž autor ne vždy účinně čelí, totiž nebezpečí povyšovat právní schémata na první místo, ačkoli samozřejmě jsou jen druhotná, ve společenském životě rozhoduje vždy obsah práva, nikoli jeho forma.

Pro autora je příznačné již to, že ve své práci sice věnuje mnoho pozornosti obchodu, ale nepřihlíží vůbec k výrobě, která je přece základem života společnosti s rozhodujícím způsobem ovlivňuje i právní řád. Rovněž třídy přicházejí u něho zkrátka a to ještě v netechnickém významu; a zejména zcela podceňuje společenskou úlohu otroků, kteří jsou podle něho "mimo dialektiku společenských tříd" (68), a odmítá chápat řp jako právo otrokářské (77). S tím souvisí i jeho naprostá bezradnost v otázce vzniku státu (passim) a všech otázek souvisících s rodovým zřízením a přechodem k třídní společnosti jako kolektivní vlastnictví (146 ns), gens a familia (37 ns), plebs (149 ns) aj.

Samozřejmě, při dnešním stavu římskoprávních pramenů není snadné dobrat se plně skutečnosti, úplné pravdy. Ale že je možné se k ní hodně přiblížit, ukazují i některé realistické pohledy autora samého, např. o tom, jak se velké společnosti publikánů příliš neohlížely - jako to museli činit jednotliví občané - na ius a na aequitas (a tedy ani nevyhledávaly pomoc vedoucích právníků), nýbrž víceméně bezohledně prosazovaly své - a někdy velmi temné - obchodní a finanční operace, často obrovského dosahu (50 ns; 381 ns).

A tak závěrem můžeme vděčně kvitovat všechny velké klady autorova úsilí, ale přitom očekávat další (a již marxistické) práce, které jeho výsledky ještě prohloubí a zpřesní.

Milan Bartošek